

Dues efemèrides: 90 anys de PEDIATRIA CATALANA i centenari de la pandèmia de grip del 1918

Ferran A. Moraga-Llop

Director de PEDIATRIA CATALANA (1996-2000). President de la Societat Catalana de Pediatria (2012-2016). Barcelona

«Hi havia infants que es morien de gana perquè els seus pares havien mort a causa de la malaltia (la grip) i ningú volia acostar-s'hi.»

Testimoniatge del director de l'organització Ajuda d'Emergència a l'estat de Pennsilvània, Estats Units¹

El 2018 es commemoren dos fets rellevants: un pertany a la història de la Societat Catalana de Pediatria, els 90 anys de la publicació del primer número de la seva revista, PEDIATRIA CATALANA (denominada així des del 1996), l'antic *Butlletí de la Societat Catalana de Pediatria* (des del 1928, dos anys després de la fundació de la Societat el 1926); i un altre és d'àmbit mundial, la celebració del centenari de la pandèmia de grip del 1918, la més mortífera que hi hagi hagut, mal denominada «grip espanyola», ja que no es va originar a Espanya, encara que el seu impacte va ser més gran aquí que en altres països europeus, tot i no haver participat en el conflicte bèl·lic existent (la Primera Guerra Mundial).

Amb motiu dels 75 anys de PEDIATRIA CATALANA, el 2003 dèiem que des de la seva aparició havia estat el vehicle fonamental per canalitzar la informació pediàtrica i la formació continuada per a tots els pediatres que s'expressen en llengua catalana²⁻⁴. Quinze anys després, la revista continua sent portaveu de la pediatria catalana i el seu esperit segueix sent el mateix, caminant amb rigor científic i excel·lència cap al primer centenari, un atribut reservat a unes poques grans revistes. Tota la família de la Societat Catalana de Pediatria podem sentir-nos-en orgullosos.

Deu anys abans de l'aparició de la revista començava la pandèmia de grip del 1918, l'epidèmia més devastadora de l'era moderna. La revista de l'Acadèmia, *Annals de Medicina*, fundada el 1907, i llavors denominada *Annals de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya*, es va fer ressò de la pandèmia en tres sessions científiques celebrades els dies 4 i 8 de desembre de 1918, i 8 de gener de 1919, que es van publicar en forma d'una sèrie de consideracions sobre l'epidèmia que encara no havia acabat⁵. El doctor A. Presta va ser l'encarregat d'organitzar-les i de desenvolupar el tema, que va centrar molt bé en la seva introducció: «*En els ja bastant llargs anys de pràctica activa de la Medicina que porto, he vist nombroses epidèmies, de verola, còlera, tifus, pesta, etc., etc.; però cap d'elles de tan grossa extensió, tanta densitat de malalts, ni tanta mortalitat, com les de grip. Aquesta sola consideració, justifica que en parlem, ara que sembla acabada la que durant tants mesos ens ha flagel·lat, per fixar una sèrie de conceptes, que tant en el vulgus, com en molts metges, han imperat durant el decurs de la mateixa*».

I a continuació indicava una sèrie de punts per discutir: «*Un dubte molt generalitzat ha sigut el de si es tractava realment de grip, o d'altra espècie nosològica poc o gens coneguda; la rapidesa de difusió de la malaltia, la densitat de malalts que produeix, i la similitud de complicacions entre aquesta i les altres epidèmies conegudes; la profilaxis per a evitar el contagi i la difusió de la infecció amb les ordres i contraordres de les autoritats i les controvèrsies dels metges amb aquestes; l'aspecte clínic de la epidèmia; i les greus complicacions que comprometen i acaben a vegades la vida dels malats (bronco-neumònia i neumònia bacteriana)*».

Després van intervenir-hi els doctors Moya Blanxar, Suñé Medán, Pujol i Brull, Gallart, Plá i Armengol, Guilera (LI), Gil Vernet, Vidal Fraxanet, Moragas, Figueras Parés, Guilera (B), Puig i Sais, Cambra i Margarit. El doctor Presta va contestar les preguntes i els comentaris dels qui havien intervingut en el col·loqui i va destacar el tractament de la malaltia, que no havia citat anteriorment en la seva comunicació. En acabar la sessió va dir: «*No vull abusar més de vostra atenció; repeteixo a tots les meves mercès per l'amplitud amb que han avalorat la meva comunicació*».

A PEDIATRIA CATALANA, la primera publicació sobre la grip va ser una sessió clínica celebrada el 1949, en la qual el prestigiós pediatre J. G. Vall-Banyeres va presentar un cas d'encefalitis gripal guarit amb estreptomocina en la temporada gripal anual habitual, en què es destacava la importància de la malaltia en l'infant⁶. En la història clínica de l'infant se citen amb minuciositat els aspectes epidemiològics de la infecció: «*Durant aquesta epidèmia gripal*

de tardor, dos cosinets de l'història que viuen en el mateix xalet, però en pisos diferents, van fer un procés catarral, un de vies altes i l'altre bronquial; a continuació apareix procés catarral de la mare i germanet de l'història». No obstant això, ja el 1928, en el primer número del Butlletí, es ressenya una comunicació llegida el 7 de març de 1927 titulada *Consideracions sobre l'epidèmia de grip actual en la infància*, dels doctors Zariquiey (pare i fill), amb participació en la discussió dels doctors Brossa, Batalla i Salvat⁷.

Quant a la segona efemèride: on i com es va iniciar la pandèmia ara centenària? Transcorrien els primers mesos del 1918, i mentre s'entrellucava el final de la Primera Guerra Mundial (que va acabar l'11 de novembre) una terrible epidèmia de grip es va estendre per tot el món, va infectar un terç de la població mundial (500 milions de persones) i va causar milions de morts, amb una xifra que oscil·la, segons els autors, entre 50 i 100 milions (aproximadament un 5% de la població)⁸⁻⁹. Sens dubte, tots dos esdeveniments històrics van tenir implicacions i relacions, i Spinney⁹ creu que l'elevat nombre de baixes en els exèrcits a causa de la grip va accelerar el final de la guerra. D'altra banda, la guerra va influir en el curs de la pandèmia, ja que la concentració de milions de soldats va crear les condicions ideals perquè es propagués pel món.

A Espanya, la xifra de morts va ascendir aproximadament a més de 260.000 (entre l'1 i l'1,5% de la població total), la qual cosa va donar lloc a un índex poblacional de creixement net negatiu (-83.121 persones)¹⁰. Cal destacar l'alta incidència que la grip va tenir a la ciutat de Zamora, on les autoritats religioses van fer cas omís de les autoritats sanitàries que, per mitjà del governador provincial, havien prohibit les grans reunions per disminuir el risc de contagi. El bisbe de la diòcesi, Antonio Álvaro i Ballano, des del 1914, va desafiar les autoritats sanitàries i va organitzar, el 30 de setembre, una novena en honor de sant Roc, sant patró de la pesta i de la pestilència (en la segona accepció de plaga, segons el diccionari de la Real Academia Española), que va reunir una gran multitud; a més, en una església es veneraven les relíquies de sant Roc, la qual cosa comportava fer cua per besar-les. El bisbe no coneixia els principis bàsics de la prevenció, encara que els dos diaris locals van tractar de superar tanta ignorància explicant el concepte de contagi: «*La grip sempre es transmet d'una persona malalta a una de sana, mai es contreu espontàniament*», deia El Correo de Zamora als seus lectors⁹.

La pandèmia es va designar de manera errònia «la grip espanyola», i encara se segueix denominant així en molts casos, però cal designar-la com a «pandèmia de grip del 1918», encara que es va perllongar durant el primer semestre del 1919. El seu origen no va ser a Espanya, sinó als Estats Units, on el 4 de març es va comunicar el primer cas a la base militar de Fort Riley (Camp Funston), a Kansas, on s'entrenaven milers de soldats; aquell dia van emmalaltir-ne més de 100. Va arribar a Europa per mitjà dels soldats americans que van anar a França per la guerra, i d'aquí a Espanya, amb els treballadors desplaçats al país veí per cobrir els llocs de treball provocats per la contesa. S'han proposat unes altres tres teories, quant al seu origen: a Huskell, a 400 km del campament militar de Kansas; als regiments militars de la Primera Guerra Mundial del nord de França (Étaples), l'hivern de 1916-1917; i a la Xina i en soldats del sud-est asiàtic (Vietnam, Laos i Cambodja) que van lluitar a França, mitjançant treballadors que la van portar als Estats Units i a França⁸⁻¹⁴.

Les autoritats dels països que participaven en la guerra van limitar la difusió d'informació i no van voler donar notícies de la malaltia per raons estratègiques, ja que afectava els seus militars, i amb la finalitat d'elevar la moral dels seus exèrcits i no donar informació a l'enemic. Mentrestant, Espanya, que va romandre neutral, molt afectada per la grip, va ser el primer país que va informar sense censura de les característiques i la gravetat de l'epidèmia, la qual cosa va donar lloc a l'equívoca denominació de «grip espanyola», terme que caldria abandonar. En un llibre publicat recentment, *El genet pàl·lid. 1918: L'epidèmia que va canviar el món*, Laura Spinney cataloga la pandèmia com l'«assassí eclipsat», ja que en coexistir amb el final de la Primera Guerra Mundial va ser silenciada per l'esdeveniment bèl·lic⁹.

La pandèmia va arribar a Espanya, a Madrid, el 22 de maig de 1918, i va ser titular del diari *ABC* en plenes festes de sant Isidre. Aquesta coincidència en va afavorir la transmissió en les clàssiques revetlles i va fer que emmalaltís un gran nombre de persones, entre elles el rei Alfons XIII, el president del Govern i diversos ministres. El diari *El Sol* va incloure aquesta notícia: «*Sembla que entre els soldats de la guarnició de Madrid s'estan donant molts casos d'una malaltia encara no diagnosticada pels metges...*»^{8, 15}.

L'espectacle musical que triomfava a Madrid quan va arribar la grip era *La canción del olvido*, una sarsuela basada en la llegenda de Don Joan. Incloua una cançó molt encomanadissa, titulada *Soldado de Nápoles*, per la qual cosa quan va irrompre la malaltia «contagiosa», els madrilenys no van trigar a sobrenombrar-la «el soldat de Nàpols», una altra denominació popular de la «grip espanyola»¹⁰.

L'epidèmia a Barcelona, estudiada entre altres per Rodríguez-Ocaña el 1991¹⁶ i per Granero i Xiberta el 1981¹⁷, va presentar una primera onada en la primavera del 1918, amb una incidència elevada, però la malaltia era benigna i de curta durada i no va transcendir gaire en la gent. En començar l'octubre es va establir una sensació d'urgència per l'elevat nombre de malalts que s'havia observat en les últimes setmanes; el dia 2, els diaris locals anunciaven que el nombre de defuncions diàries era tres vegades superior a l'habitual, i el dia 3, l'existència de 10.000 afectats a la ciutat. No obstant això, el dia 4, el governador, després de reunir-se amb l'alcalde, afirmava que la grip havia «disminuït molt» a la ciutat. Algunes autoritats polítiques i certa premsa van ocultar la realitat minimitzant l'impacte de l'epidèmia. Entre els dies 5 i 8 s'havien aconseguit xifres de mortalitat superiors a les del pitjor dia de l'epidèmia tífica del 1914, quan van morir 112 persones, amb una mitjana de 136 en els 4 dies assenyalats. El dia 15 es van clausurar els centres de primer ensenyament i des del 16 van ser contínues i abundants les notícies de suspensió d'activitats ciutadanes (balls, espectacles, visites dels familiars als centres hospitalaris i d'asil, reunions i mitings polítics, curses de motos, visites als cementiris amb motiu de la festa dels difunts, etc.). Finalment, i després de moltes altres vicissituds, el 12 de novembre les autoritats van acordar donar per acabada l'epidèmia.

Sense entrar en aspectes virològics específics, la pandèmia va estar causada per un virus A (H1N1) que va sorgir d'un virus de la grip de les aus aquàtiques salvatges, que probablement havia sofert canvis genètics en algun altre mamífer hoste abans d'infectar l'home. Els seus gens van ser seqüenciats el 2005, i cal destacar la seva gran virulència lligada a diferents marcadors (H, N, Pb1f2) i la hiperresposta inflamatòria immunitària sistèmica que originava, l'anomenada «tempesta de citocines», estudiats en mostres obtingudes de pulmons de soldats morts, algun d'ells desenterrat a Alaska (recerca de l'equip del microbiòleg de Burgos Adolfo García Sastre, Ichan School of Medicine del Mount Sinai de Nova York)¹⁸⁻¹⁹. Aquestes característiques van fer que un destacat membre d'aquest grup, el militar i viròleg Jeffery Taubenberger, afirmés que es tractava de «la mare de totes les epidèmies»¹⁸.

En relació amb l'epidemiologia de la pandèmia, cal destacar l'alta morbiditat (500 milions de persones), l'elevada letalitat (10-20%) i la incidència predominant en persones joves, entre 20 i 40 anys, quan l'habitual és que els infants i les persones grans siguin els grups més afectats. Les persones de més edat havien de tenir protecció immunitària per contactes previs en dècades anteriors amb virus gripals similars, com el de la grip russa del 1898.

Una altra dada important va ser la presentació de la pandèmia en tres onades molt properes a gairebé tots els països. La primera, la de la primavera del 1918, no va ser relativament tan greu i no va provocar una gran alarma en la població general, però en els dos bàndols de la guerra va causar un nombre important de baixes, amb una situació espantosa. L'agost del 1918, la grip va tornar i aquesta segona onada de la pandèmia va ser molt més letal; a la fi de setembre s'havia propagat per tot Europa, i octubre va ser el mes de més letalitat. El contagi es va veure afavorit en les aglomeracions de gent, com el servei militar, les casernes, les escoles, les festes patronals, els enterraments, les misses per pregar... A principis del 1919 va tenir lloc la tercera onada, amb una reactivació en els mesos de febrer i març.

Hospital de campanya durant la grip pandèmica a Camp Funston, Kansas (EUA), 1918. (Disponible a: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Emergency_hospital_during_Influenza_epidemic,_Camp_Funston,_Kansas_-_NCP_1603.jpg?uselang=es)

En Barcelona desaparece
la

GRIPPE

Porque usa la

EUCALIPTINA INHALANTE

Medicación de uso externo

No eche á perder su estómago ni lo estropee con medicamentos de uso interno; estando bueno use usted la **Eucaliptina Inhalante**, remedio seguro y comprobado para evitar y curar la GRIPPE, dengue, resfriados de todas clases, pues es un preparado exclusivamente vegetal, indicadísimo y recomendado por los señores médicos para las dolencias de las vías respiratorias. Insustituible en épocas de epidemia

Tonicar los bronquios y pulmones con Eucaliptina es evitar el resfriado
Evitar el resfriado es rechazar la Grippe, dengue, etc.

Exija usted EUCALIPTINA INHALANTE. - Un tubo 1'50 ptas.
Depósito general: Dr. Permanyer. - Plaza Santa Ana, 25, farmacia

"Nou i eficaç" tractament de la grip a Barcelona (hemeroteca de La Vanguardia).

La virulència incrementada del virus, la coinfecció bacteriana (sobretot pulmonar), l'amuntegament de moltes persones en espais tancats, l'absència de mesures d'aïllament, la malnutrició i les condicions lligades a la pobresa són factors que expliquen l'alta letalitat de la pandèmia.

La millor mesura preventiva de la grip és la vacunació. S'està investigant per aconseguir vacunes més efectives mitjançant noves tecnologies i processos de producció, i amb el repte futur de disposar de vacunes universals²⁰. Aquestes vacunes contra múltiples soques del virus de la grip activen les cèl·lules T i B, s'administrarien cada 5-10 anys i no contenen, com les actuals, proteïnes de la superfície del virus que canvien amb freqüència, sinó proteïnes amb regions no canviant, com la proteïna M2; proteïnes internes comunes del virus de la grip, com la nucleoproteïna i la proteïna matriu M1; o virus quimera que incorporen epitops conservats de la tija de l'hemoaglutinina de diferents subtipus²¹. S'han comunicat resultats prometedors en un assaig clínic amb una vacuna universal, FLU-V (Imutex), en el qual van participar 123 persones de 18 a 60 anys²².

No obstant això, mentre se segueix investigant es pot fer molt per prevenir la grip amb el que tenim, però desgraciadament no s'està fent: aconseguir elevades cobertures amb les vacunes actuals. Aquesta és una eina eficaç i eficient per disminuir les complicacions, les hospitalitzacions i la mortalitat per aquesta malaltia immunoprevenible, que és la més freqüent al món.

La vigilància epidemiològica, incloent-hi la de les poblacions d'ocells i mamífers que poden allotjar virus de la grip, ha de continuar millorant. Les autoritats mundials i els professionals de la salut s'han de conscienciar, encara més, d'aquest gran i global problema de salut pública que és la grip.

Bibliografia

1. BBC Mundo. En qué consistió la gripe española, la enfermedad que mató más personas que la Primera Guerra Mundial. 6 de enero de 2018. Accessible a la xarxa [data de consulta: 7-3-2018]. Disponible a: <http://www.bbc.com/mundo/noticias-42584293>.
2. Moraga Llop FA. Platí per a Pediatria Catalana (1928-2003). Història del Butlletí de la Societat Catalana de Pediatria. *Pediatr Catalana*. 2003;63:190-1.
3. Casassas O, Ramis J. *Metges de nens. Cent anys de pediatria a Catalunya*. Barcelona: Edicions de la Magrana; 1993.
4. Demestre X. *L'atenció pediàtrica a Catalunya. 90 anys de la Societat Catalana de Pediatria*. Sabadell: CODIPRE; 2016.
5. Sessions dels dies 4 i 8 de Desembre de 1918, i 8 de Gener de 1919. Consideracions sobre la passada epidèmia de grip. *Annals de l'Acadèmia i Laboratori de Ciències Mèdiques de Catalunya*. 1919;13:65-79.
6. Vall-Bañeres JG. Un caso de encefalitis gripal curado con estreptomycin. *Sessió del 27 de maig de 1949. But Soc Cat Pediatr*. 1953;14:30-3.
7. Memòria de Secretaria llegida en la sessió general administrativa d'octubre de 1927. *But Soc Cat Pediatr*. 1928;1:74-6.
8. Eiros Bouza JM, Bachiller Luque MR, Pérez Rubio A. *La gripe de 1918. Centenario de una crisis sanitaria devastadora*. Sant Hilari Sacalm (Girona): Gráficas Montseny; 2018.
9. Spinney L. *El jinete pálido. 1918: La epidemia que cambió el mundo*. Barcelona: Planeta; 2018.
10. Trilla A, Trilla G, Daer C. The 1918 "Spanish flu" in Spain. *Clin Infect Dis*. 2008;47:668-73.
11. Comité Asesor de Vacunas de la Asociación Española de Pediatría. Centenario de la "gripe española" de 1918. 2 de marzo de 2018. Accessible a la xarxa [data de consulta: 7-3-2018]. Disponible a: <http://vacunasaep.org/profesionales/noticias/gripe-espanola-1918-parte1>.
12. Comité Asesor de Vacunas de la Asociación Española de Pediatría. Impacto de la gripe de 1918 en España. 3 de marzo de 2018. Accessible a la xarxa [data de consulta: 7-3-2018]. Disponible a: <http://vacunasaep.org/profesionales/noticias/gripe-espanola-1918-parte2>.
13. Comité Asesor de Vacunas de la Asociación Española de Pediatría. Gripe de 1918: lecciones aprendidas y retos pendientes. 4 de marzo de 2018. Accessible a la xarxa [data de consulta: 7-3-2018]. Disponible a: <http://vacunasaep.org/profesionales/noticias/gripe-espanola-1918-parte3>.
14. Murillo-Godínez G. Recordando a la gripe española. *Med Int Mex*. 2011;27:463-6.
15. Erkoreka Barrena A. Y se le llamó gripe española. *Investigación y Ciencia*. 2017;6:52-3.
16. Rodríguez-Ocaña E. *La grip a Barcelona: un greu problema esporàdic de salut pública. Epidèmies de 1889-90 i 1918-19*. A: Roca Rosell A, coordinador. *Cent anys de salut pública a Barcelona*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona; 1991. p. 131-56.
17. Granero i Xiberta X. *L'epidèmia de grip del 1918 a Barcelona*. Gimbernat. *Revista Catalana d'Història de la Medicina i de la Ciència*. 1984; vol. I (Actes III Congrés d'Història de la Medicina Catalana. Lleida, 1981. vol. II), p. 82-123.
18. Taubenberger JK, Morens DM. 1918 influenza: the mother of all pandemics. *Emerg Infect Dis*. 2006;12(1):15-22.
19. González García A. Avances y tendencias actuales en el estudio de la pandemia de gripe de 1918-1919. *Vínculos de Historia*. 2013;2:309-30.
20. López-Goñi I. Cien años de la gripe "española" de 1918. En: *Investigación y ciencia. El blog del Rincón de Pasteur* [Internet]. Barcelona: Prensa Científica S.A. Accessible a la xarxa [data de consulta: 7-3-2018]. Disponible a: <https://www.investigacionyciencia.es/blogs/medicina-y-biologia/43/posts/cien-aos-de-la-gripe-espaola-de-1918-16007>.
21. Ortiz de Lejarazu R, Tamames S. Vacunación antigripal. Efectividad de las vacunas actuales y retos de futuro. *Enferm Infecc Microbiol Clin*. 2015;33(7):480-90.
22. Flu vaccine programme. [Internet]. London: Imutex. Accessible a la xarxa [data de consulta: 7-3-2018]. Disponible a: <https://imutex.com/index.php/flu-vaccine-programme/>.